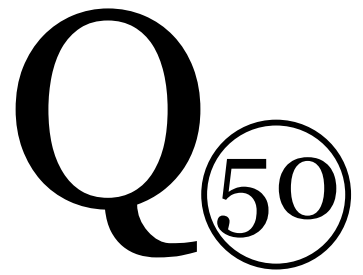

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Quaderns d'Educació Contínua

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona,
Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves
Roselló, María José Picher, Carlos
Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia
Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa
M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento,
Manuela Fuentes Martínez, Lorena
Ordiñana Pérez, Marta Malet Carol, Mila
Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián,
María Gabarda Riofrio, Francisca Borox
López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles
(Escola de la Dona-Diputació de Barcelona),
Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB),
Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV),
Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas
(UMA), Piorgiorgio Reggio (UNICATT),
Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi
(UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño
Francés (IPF), Sebas Parra † (UdG), Josep
Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter

Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Ángel Marzo
(UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando
Marhuenda (UV), Fernando López Palma
(UB), Licinio C. Lima (UMINHO), Colin
Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU),
Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco
Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez
(UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís
Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG),
José Clovis Azevedo (Centro Universitário
Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel
Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell
(UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito
(UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbio
González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina
Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI),
David Abril (UIB), Lorís Viviani (IPF), Mariola
Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey
(UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda
Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez
(epAlv), Magdalena Balle García (CEPA Son
Canals, Illes Balears), Maira Tavares Mendes
(Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC),
Júlia Haba Osca (Universitat de València)

Correcció i traducció

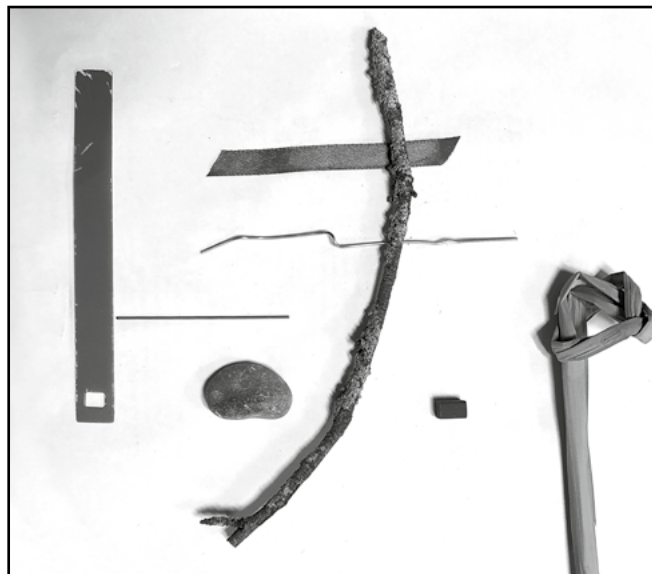
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació

gap

Quaderns d'Educació Contínua ☆ 50

Tardor 2023 · 18 €

Títol: Homenatge a Mauricio Sotelo, Benet Casablancas i Raquel García-Tomás

Autor: GAP

Tècnica: collage

Dimensions: 210x210 mm

Any: 2023

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

Sumari

El nostre major savi ha canviat de dimensió. Paraules de memòria al voltant de Carlos Rodríguez Brandão

Marco Raúl Mejía • 1

editorial

carpeta

L'Educació Popular i per al Desenvolupament com a gènesi de l'Educació per a la Transformació Social. Aprenentatges crítics per a la transició

Juan Jose Celorio Diaz • 9

Una reflexió crítica sobre la nostra lluita per un món més just i amorós

Antonia Darder • 24

Analfabetisme i alfabetització política des d'una perspectiva crítica

Josep Miquel Palaudàrias • 34

L'educació popular a Itàlia: "una xarxa" entre llegat i innovació

Lisa Stillo • 43

contínua

Pedagogia crítica revolucionària i pedagogia crítica global: Una conversa amb Peter McLaren

Peter McLaren; Emiliano Bosio • 57

persones, territoris i experiències

Mai he fet surf però, m'encanta com a metàfora per a l'educació permanent (i la vida)

Loris Viviani • 77

Paulo Freire i la tradició d'educació popular vinculada amb l'extensió universitària

Oscar Jara Holliday • 86

Educar des de la commoció i les narratives per promoure la comprensió, l'autonomia i el compromís

Núria Lorenzo Ramírez i Mónica Ferré Tobaruela • 96

Ètica i Espiritualitat en la pràctica educativa des de Simondon i Freire

Luisa Fernanda Rojas i Moisés Martínez • 105

Alfabetització com a gest tècnic en l'educació

Luis A. Camacho • 117

Llegir al món des de Freire i Simondon. Un acostament a l'alfabetització i al pensament tècnic

Dulce María Valdespino i Diana Jaid Martínez Navarro • 124

investigació

El paper dels aliments en l'acció col·lectiva: discutint les xarxes agroalimentàries alternatives a través de la perspectiva dels moviments socials

Francesco Vittori • 133

arxiu

dialogica

Reptes i possibilitats d'un centre d'educació adults a Balears davant l'FP

Jesús García Ferre • 153

fotografia Sebas Parra en acció • 161

llibres

Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras. bell hooks, Avtar Brah...

Irene Soler i Cremades • 165

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Paulo Freire i la tradició d'educació popular vinculada amb l'extensió universitària

Oscar Jara Holliday
Traducció: Rosa Navarro Piquer

És ja un tòpic identificar l'Educació Popular com una de les importants tradicions del pensament i l'acció crítiques pròpies de la nostra regió llatinoamericana i del Carib. Cada vegada més present en els estudis sobre concepcions pedagògiques i polítiques educatives, ha transcendit a ser objecte de reflexió, intercanvi i debat en altres camps de les ciències socials i en el quefer acadèmic, precisament pels seus vincles estrets amb els processos socials i polítics que duen a terme múltiples moviments i organitzacions populars en tots els racons de la nostra regió.

Identificada originalment com una modalitat educativa restringida a programes no formals i bàsics d'educació de persones adultes, hui se la pot situar en els camps més diversos que van des de la major informalitat, fins a ser part d'una política pública oficial. Aquestes pràctiques, caracteritzades per la seua intencionalitat transformadora, tenen antecedents a la nostra regió que es remunten al segle XIX (Puigross, A. 1984; Streck, D. 2010; Mejía MR. 2020), però es desenvolupen amb particular força a partir de la dècada dels setanta del segle passat – principalment per la influència del pensament de Paulo Freire- (Torres, RM 1988) tenint el seu període de major expansió en la dècada dels vuitanta, a causa de l'articulació entre processos educatius impulsats per organismes no governamentals i els processos de canvi social (processos d'organització, lluita, mobilització, participació, incidència i defensa d'identitat i drets, entre altres) així com pels seus vincles amb els debats i propostes teòriques i ideològiques del període. (Brandão, CR. 1987; Rezende V. 2003; Osorio, J. 2004; Torres, A. 2012; Jara, O. 2018).

Afirmant-se en el seu caràcter de moviment, en constant procés de recreació i expansió, durant aquestes primeres dècades del segle XXI han sorgit, a més, noves modalitats d'educació popular, que s'han incorporat a camps com la docència i investigació universitària, el debat acadèmic, projectes d'organismes de cooperació internacional o les dinàmiques de nous i inèdits moviments socials, polítics i culturals. (Paludo, 2001; Korol, C. 2004; Elizalde i Ampudia 2008; Goldar, MR. 2009; Mejía MR. 2011; Vasconcelos i Cruz 2011; Streck et al. 2013; Suárez et al. 2015; Pinheiro, L. 2015; CEAAL, 2015; Guelman et al. 2018; Lázaro et al. 2019)

En definitiva, quan parlem d'una *Educació Popular*, estem parlant d'un fenomen històric sociocultural arrelat en la dinàmica dels moviments socials, polítics i culturals llatinoamericans i del Carib. Però també estem parlant d'una *concepció educativa* en permanent recreació i, encara que no posseeix un cos categorial sistematitzat en tots els seus extrems, podem afirmar que com a corrent pedagògic apunta a la construcció d'un nou paradigma educacional, que confronta els models d'educació autoritaris, reproductivistes, predominantment escolaritzats i que dissocien la teoria de la pràctica. Se sustenta principalment en una filosofia de la praxi

educativa entesa com a procés polític-pedagògic emancipador (Freire, P. 1970; Pinte, J.B. 1976; Puigróss, A. 1994; Núñez, C. 1985;) centrat en l'ésser humà com a subjecte històric creador i transformador que es construeix socialment en les relacions amb els altres éssers humans i amb el món.

L'*Educació Popular* se sustenta en principis eticopolítics que aposten per la construcció de relacions de poder equitatives i justes en els diferents àmbits de la vida i en una pedagogia crítica creativa i participativa, que busca el desenvolupament ple de totes les capacitats humanes: cognitives, psicomotores, emocionals i de valors. El "popular" (Gallardo, H. 2006) en el seu sentit *social* es refereix a tots aquells sectors que pateixen algun nivell d'asimetria a causa de relacions de dominació, d'opressió, de discriminació, d'explotació, de inequitat i d'exclusió. En el seu sentit polític, fa referència a processos que busquen superar aquestes asimetries. Vist positivament, és tot procés que busca construir relacions equitatives, justes, democràtiques, respectuoses de la diversitat i defensores de la igualtat de drets per a totes les persones al llarg de tota la vida.

Els processos d'educació popular estan també produint aportacions innovadores i significatives per a repensar l'educació davant els inèdits desafiaments contemporanis (CEAAL, 2020a, 2020b, 2021), enriquint els debats i propostes sobre la qualitat de l'educació i el dret a l'educació i a l'aprenentatge al llarg de tota la vida, perquè ens permeten repensar en clau democràtica els sistemes i polítiques educatives, pensant en altres possibilitats amb altres característiques i una altra lògica, inspirant innovacions estructurals i pedagògiques, així com ajudant a replantejar els processos de formació docent, igual que les estratègies i mètodes de construcció de coneixements i de generació de capacitats d'aprenentatge.

Els principals trets d'una Educació Popular (Jara, O. 2018), es podrien resumir en:

- EP com a processos eticopolític-pedagògics emancipadors, crítics i amb intencionalitat transformadora de les condicions que produeixen les asimetries i injustícies en relació amb qualsevol dels àmbits de les relacions humanes: socials, econòmiques, polítiques, culturals, ideològiques, de gènere, d'edat i ètniques.
- EP com a processos sempre contextualitzats històricament i que responen a situacions i necessitats concretes i a les característiques pròpies de les persones que participen com a subjectes actius, protagonistes d'aquests processos.
- EP com a processos teoricopràctics intencionats, sistemàtics, participatius, dialògics, problematitzadors, actius, lúdics i creatius.
- EP com a processos que possibiliten la lectura i comprensió crítica de la realitat amb vista a la seua transformació, construint marcs d'interpretació i pensament propi.

- EP com a processos que impulsen una sensibilitat i emocionalitat solidària i es basen en una postura d'indignació davant l'injust alhora que d'afirmació de la dignitat de les persones i el respecte a les diferències.
- EP té una opció ètica pels sectors populars (els sectors oprimits, explotats, discriminats, exclosos) considerant que aquest “poble social” pot convertir-se en “poble polític” com a protagonista dels processos educatius i dels processos de canvi social i cultural.
- EP com a concepció crítica dels sistemes de dominació, control i colonització dels sabers, que -per tant- busca contribuir a la construcció d'altres referències hegemòniques basades en la cura de la vida, la solidaritat, el treball i creació col·lectiva i la cerca de coherència, així com aportar al desplegament de la creativitat conceptual, el respecte a la pluralitat cognitiva i a la democratització dels sabers i coneixements.
- EP com a promoció i acompanyament de processos de participació i organització social democràtics que els qualifica desenvolupant capacitats de comprensió teòrica, de voluntat compromesa i d'acció estratègica amb vista a superar l'activisme, la dispersió, la manipulació i l'espontaneisme.
- EP com una educació que incentiva condicions i disposicions per a la producció i construcció de sentirs, sabers i coneixements significatius, vinculats a totes les dimensions de la realitat i a totes les possibilitats d'un abordatge *sentipensant* propositiu i creador.

Aquests trets actuals dels processos d'educació popular que hem caracteritzat a dalt i que, en realitat, constitueixen desafiaments a enfrontar i recrear en les noves i inèdites condicions que vivim, segurament hui no existirien d'aquesta manera si en els anys seixanta i setanta del segle passat no s'haguera comptat amb una aportació fonamental que acabà creant tota una nova perspectiva paradigmàtica per a l'educació: una educació alliberadora inspirada en el pensament i l'acció de Paulo Freire.

La proposta de Freire: els seus inicis i els vincles amb l'extensió universitària

La proposta politicopedagògica de Freire sorgeix de la influència de diversos processos viscuts i reflexionats críticament per ell (Freire, P. 1992) en el context dels anys quaranta i cinquanta al Brasil: primer una llarga experiència vital de deu anys (1947-1957) a càrrec del *Sector de Educación y Cultura del Servicio Social de la Industria* (SESI) en Recife, on va haver d'investigar sobre salaris, condicions de treball i de salut dels treballadors i es va trobar amb condicions de vida inhumanes, de treballadors analfabets, sumits en el que ell diria “una cultura del silenci”.

En aquell període (Freire i Horton, 2002), té com a influència pedagògica essencial la de la seua esposa Elza Maia Costa Oliveira, amb qui es va casar en 1944. Elza,

era una professora i alfabetitzadora que experimentava mètodes pedagògics innovadors i que exerciria un paper fonamental en la seua vida com a educador i també en la formulació del seu pensament (Rosas, P. 2003; Spigolon, N. 2009). Una altra influència important va ser la de Anísio Teixeira, que en 1947 era director d'educació de l'Estat de Bahia, i que formava part del moviment "Educação Nova" que havia redactat un famós manifest reivindicant "educació laica, gratuïta i democràtica per a tots, indistintament. (Paiva, J. 2011). A través de Teixeira, Freire rep també la influència del pensament de Dewey, en particular les seues propostes d'"aprendre a aprendre"; "aprendre fent" i la importància de la "llibertat creativa i l'autonomia de l'educand".

Per això, quan al juliol 1958, Freire presenta en el II Congrés d'Educació d'Adults a Rio de Janeiro la ponència "L'educació d'adults i les poblacions marginals: el problema dels *mocambos*" (en l'Estat de Pernambuco), que causa molt d'impacte i comença a fer-lo conegut en tot el Brasil, ja planteja que el problema de fons no era l'analfabetisme, sinó la misèria del nord-est Brasiler i que l'alfabetització havia de vincular-se amb la transformació de les estructures injustes i no havia de ser un procés "sobre" o "per a" les persones, sinó "amb" els educands i amb la realitat, estimulant la col·laboració, la decisió, la participació i la responsabilitat social i política (Andreola i Bueno, 2005). Aquesta visió marca definitivament l'enfocament de defensa de l'exercici de la democràcia en l'educació, que sosté en la seua tesi "Educació i Actualitat Brasileira", presentada en 1959 per a obtenir el grau de professor en Història i Filosofia de l'educació a l'escola de Belles Arts de Pernambuco.

Al Brasil dels anys cinquanta, una condició per a votar era ser persona alfabetitzada. D'aquí ve que la lluita contra l'analfabetisme seria considerada un factor molt important de democratització, la qual cosa entusiasmava els moviments d'esquerra i generava ressentiments en l'oligarquia i els sectors de dreta. A inicis dels seixanta, en particular en el nord-est brasiler, durant el govern de Goulart i sent ministre d'Educació Darcy Ribeiro, diverses iniciatives d'alfabetització, de participació social i també d'una anàlisi crítica de la realitat, estaven en marxa: El MEB- *Movimento de Educação de Base*; el MCP- *Movimento de Cultura Popular*, secundats per la SUDENE-*Superintendência do Desenvolvimento do Nordeste* dirigida per Celso Furtado, la campanya "*de pé no chão também se aprende a leer*" ("amb els peus en la terra també s'aprén a llegir"), les *Lligas Campesinas*, l'*Instituto Joaquim Nabuco*, entre altres (Rezende, V. 2003; Freire i Guimarães 1987).

En el context d'aquestes iniciatives de moviments populars, Paulo Freire, juntament amb el Rector João Alfredo, creen en la Universitat de Recife, el 8 febrer 1962, la primera experiència d'Extensió Universitària al Brasil, anomenant-la *Servicio de Extensión Cultural- SEC/URecife* i Freire assumeix la seua secretaria executiva (Brasileiro, D. i Mendonça, D. 2004). Juntament amb ella, també a iniciativa de Freire, es crea la *Radio Universidad* - "al servei de la democratització de la cultura"-, per mit-

jà de la qual el MCP transmetria el seu programa de Cultura Popular i Alfabetització, i es crea la revista *Estudios Universitarios*. És interessant veure com, des de llavors, Freire percebia la importància d'un abordatge integral, pràctic i teòric, de les propostes educatives, articulant les dimensions pedagògica, cultural i comunicativa.

El *Servicio de Extensión Cultural* creat per Freire, naix amb els següents objectius (Dimas i Mendoça, 2004, p. 15):

a) Promover a difusão cultural, levando a Universidade a agir junto ao povo, através dos meios de divulgação a seu alcance; b) Contribuir, por meio de publicações, cursos, palestras, informes de interesse científicos e outras realizações culturais para o desenvolvimento da cultura e das mentalidades regionais; c) Realizar, na Universidade e fora dela, cursos de extensão e seminários visando, sobretudo, ao estudo da realidade e cultura brasileira e dos problemas da região; d) Procurar divulgar amplamente os trabalhos e as realizações da Universidade do Recife, proporcionando um maior conhecimento de sua natureza e de seus objetivos”

Amb aquesta perspectiva i després d'una xicoteta experiència en Recife que no va aconseguir dur-se a terme totalment, s'inicia en 1963 la memorable Campanya d'Alfabetització en la comunitat d'Angicos, Rio Grande do Norte, on es posa en pràctica per primera vegada el “mètode Paulo Freire” i amb èxit s'alfabetitzen 300 treballadors rurals en 45 dies, la qual cosa genera un gran impacte i expectativa al país. La campanya va ser producte d'un acord entre el *Servicio de Extensión Cultural* de la Universitat de Recife i la Secretaria d'Educació de l'Estat de Rio Grande do Norte, finançada per l'Aliança per al Progrés i comptava amb una important participació de joves professors i els dirigents estudiantils universitaris: la Joventut Comunista, la Joventut Universitària Catòlica i la Joventut Estudiantil Catòlica. (Rezende, V. 2003; Freire i Guimarães, 1987)

Malgrat la importància d'aquesta experiència en Angicos com a punt de referència del pensament de Freire, en realitat l'alfabetització de persones adultes era només una part de tota la proposta politicopedagògica freiriana d'aquell moment, fet que moltes vegades no és reconegut ni ressaltat. Paulo Freire i el seu equip de Pernambuco, van criticar la totalitat del sistema “bancari” d'educació en tots els seus nivells, a canvi del qual proposen “sota bases populars i amb objectius de transformació social, un altre sistema d'educació, del qual l'alfabetització d'adults és només un nivell i tota l'educació dirigida als adults és a penes una part d'un conjunt d'etapes” (Brandão, 1987, p. 19) Aquest aspecte, és ressaltat per un dels integrants de l'equip de Freire, Jarbas Maciel, citat per Brandão, pàg. 129-131:

“El SEC no podria fer del mètode d'educació d'adults del professor Paulo Freire la seua única i exclusiva àrea d'interés i treball. L'alfabetitza-

ció hauria de ser -i ho és- una baula d'una extensa cadena d'etapes, no sols un mètode d'alfabetitzar, sinó un sistema d'educació integral i fonamental. D'aquesta manera, vam veure sorgir al costat del Mètode Paulo Freire d'Alfabetització d'Adults, el Sistema Paulo Freire d'Educació, les successives etapes de la qual ja comencen ara a ser formulades, i algunes d'elles aplicades experimentalment, desembocant amb naturalitat en una autèntica i coherent Universitat Popular.” (...) Pensat com un sistema complet de retotalització de l'educació des d'un punt de vista popular... aquest sistema preveia les següents etapes: 1. Alfabetització infantil 2. Alfabetització d'adults 3. Cicle primari i bàsic ràpid. 4. Extensió cultural a escala popular, secundari, preuniversitari i universitari 5. Institut de Ciències de l'Home, Centre d'Estudis Internacionals”.

Amb l'experiència d'Angicos com a referència, en 1964 el ministre d'educació, Paulo de Tars Santos, convida a Freire a coordinar el Programa Nacional d'Alfabetització (PNA) amb la intenció d'alfabetitzar i polititzar 5 milions de persones adultes del Brasil. No obstant això, aquesta experiència va durar solament 83 dies, perquè es va oficialitzar el 21 de gener, però va ser extingida pel Govern militar després del Colp d'estat del 31 de març, concretament a través del decret 53.886, el 14 d'abril, com un dels primers actes de la dictadura, la qual cosa demostra com de perillosa era considerada la seua proposta pels militars. En les setmanes següents al colp, tota l'activitat d'investigació i treball del *Servicio de Extensión Cultural* va ser destruïda i molts dels seus activistes van ser empresonats o se'n van anar a l'exili, entre ells Paulo Freire.

L'exili, al llarg dels anys següents, va vincular Freire amb la resta d'Amèrica Llatina i el món. Primer, a Xile, treballant en programes d'alfabetització llauradora i formació del personal tècnic de l'Institut de Capacitació i Investigació en Reforma Agrària, ICIRA, i altres entitats com la Corporació de Reforma Agrària, l'Institut de Desenvolupament Agropecuari i la Conselleria Nacional de Promoció Popular. En aquest període Freire impulsa amb major claredat una proposta que vincula educació i política, el desvelament de la lògica de dominació i la relació entre processos educatius i processos d'alliberament. (Fauré, D. 2017; Cabaluz, F. i Areyuna-Ibarra, B. (2020).

En aquest espai, molt prompte van eixir a la llum i es van divulgar tres dels seus treballs que tindran repercussió després en tota la nostra Amèrica Llatina: “L'educació com a pràctica de la llibertat”, “Acció Cultural per a la llibertat” i “Extensió o Comunicació” així com cartilles d'alfabetització amb la proposta metodològica del “mètode psicosocial” que, a partir de llavors comença a ser aplicada en molts països, com una “acció cultural alliberadora i conscientitzadora dels adults” (Brandao, 1966, p. 8).

La crítica frontal de Freire a l'Extensió (universitària o rural) entesa com a transmissora unidireccional de tecnologies o coneixements i els seus vincles inspiradors amb l'Escola de Treball Social de la Universitat Catòlica de Xile, van produir una influència important en el món professional i universitari de Xile i després d'altres països de la nostra regió. D'altra banda, l'exili va contribuir també a la maduració de la seua proposta de filosofia educativa més enllà dels programes d'alfabetització i dels vincles amb el món rural, perquè va trobar per a dialogar un espai polític, social i educatiu dinàmic, ric i desafiador que li va permetre revisar la seua proposta en un altre context, enriquir-la i sistematitzar-la teòricament (Freire, P. 1992). Tot això s'expressa en la seua obra "Pedagogia de l'Oprimit", que des de 1970 s'ha convertit en referència fonamental del seu pensament transcendent fronteres i temps, il·luminant perspectives per als processos d'educació popular que es duen a terme en molts llocs del planeta, buscant construir un protagonisme popular en la vida econòmica, social, política i cultural, conscients que hem de ser "subjectes de la història" i que la història no està predeterminada, sinó que sempre és una possibilitat per a construir "inèdits viables". (Freire, P. 1997)

Des de llavors, molts altres textos importants com *Cartes a Guinea Bissau*, *Pedagogia de l'Esperança*, *Política i Educació*, *Educació i Canvi*, *Sota l'ombra d'aquest arbre*, *Cartes a Cristina*, *Cartes a qui pretén ensenyar*, *Pedagogia de l'Autonomia* i les seues obres pòstumes seleccionades i organitzades per la seua vídua Nita Freire com *Pedagogia de la Indignació*, *Pedagogia dels Somnis Possibles*, *Pedagogia de la Tolerància*, *Pedagogia del Compromís* i altres (Freire, A. m. 2017), són fonts d'inspiració reflexiva crítica per a dirigents populars, educadores i educadors, professionals, personal tècnic, estudiants i acadèmics d'universitats del món sencer. La quantitat d'*Instituts Paulo Freire* que existeixen en tots els continents, de *Càtedres Paulo Freire* en moltes universitats, de *Centres d'Educació Popular* i la multitud de seminaris, fòrums, congressos i esdeveniments que es realitzen inspirats en el seu pensament i acció, testimonien la rellevància de les seues aportacions transdisciplinàries, igual que les tesis, llibres, articles i revistes que aprofundeixen en ells (Gadotti, M. 1996; Streck, D. et al 2008, Torres, C. 2001; Freitas, AL. 2014). És impressionant, també, veure la multitud d'activitats que l'any 2021, en commemoració del centenari del seu naixement, es van dur a terme a tot arreu, per a -com ell volia- continuar reinventant el seu pensament amb interès, lucidesa, amorositat i passió, però també com a espais per al debat crític, el qüestionament, la problematització i la cerca de la coherència, desafiaments que enfrontem quotidianament en les nostres pràctiques educatives. Hem recopilat en un espai virtual moltes d'aquestes aportacions, amb la intenció de contribuir al millor coneixement del pensament i vida de Paulo Freire i les posem a la disposició de vostés, lectors i lectores d'aquest text: <https://cepalforja.org/index.php/espacio-virtual-paulo-freire>

Referències bibliogràfiques¹

- ANDREOLA, Balduino y BUENO, Mario. (2005). *Andarilho da Esperança, Paulo Freire no CMI*, São Paulo, Aste.
- BRANDÃO, Carlos. R. (1966): *El método Paulo Freire para la alfabetización de adultos*. Pátzcuaro, CREFAL
- (1987): *La Educación Popular en América Latina*, Lima, Tarea.
- CABALUZ, Fabián y AREYUNA-IBARRA, Beatriz (2020). *La ruta de Paulo Freire en Chile (1964-1969): alfabetización popular e influencias del marxismo heterodoxo*. *Revista Colombiana de Educación*, 1(80)
- CEAAL (2015): *LA PIRAGUA- REVISTA LATINOAMERICANA Y CARIBEÑA DE EDUCACIÓN Y POLÍTICA*, No. 41: Educación Popular, Ciencias Sociales y Universidad.
- (2020 A): *La Piragua- revista latinoamericana y caribeña de educación y política*, n. 45: La Educación Popular en movimiento, por Justicia Social, Democracia e Igualdad.
- (2020 B) Informe Regional GIPE CEAAL 2020 «*La EPJA en América Latina y el Caribe durante la pandemia por la Covid-19*», www.ceaal.org
- (2021): *La Piragua- revista latinoamericana y caribeña de educación y política*, n. 47: Educación Popular en tiempos de transformación.
- DEUS, Sandra de (2020): *Extensão universitária: trajetórias e desafios /* – Santa Maria, RS : Ed. PRE-UFSM.
- DIMAS, Brasileiro y Djanyse Mendonça (2004) *Educação popular e reforma universitária: Paulo Freire e a criação do Serviço de Extensão Cultural da Universidade do Recife (1962-1964)* Boletim do Serviço de Extensão Cultural da Universidade do Recife, nº 1. Recife, mar/abr de 1962, em: Estudos Universitários, revista de cultura da Universidade Federal de Pernambuco | v. 24/25 | n. 5/6 p. 1-78 | Dez 2004/2005
- FAURÉ, D. (2017) *Entre Roger Vekemans y Paulo Freire: las campañas de alfabetización de adultos en el gobierno de Eduardo Frei, Chile (1964-1970)* en: *Revista Kavilando* Vol. 9, Nº1. Medellín.pp 51-72.
- FREIRE, Ana Maria Araújo (2017): *Paulo Freire uma história de vida*, São Paulo, Paz e Terra.
- FREIRE, Paulo (1968): *Acción cultural para la libertad*, Santiago: ICIRA;
- (1969) *La Educación como Práctica de la Libertad*. Montevideo: Tierra Nueva.
- (1969) *¿Extensión o Comunicación? La concientización en el medio rural*, Santiago: ICIRA
- (1970) *Pedagogía del Oprimido*. Montevideo, Tierra Nueva.
- (1992) *Pedagogia da Esperança*, RJ, Paz e Terra.
- (1994) *Cartas a quien pretende enseñar*. México, Siglo XXI.
- (1996) *Política y Educación*. México, Siglo XXI.

¹ La mayoría de les obres de Paulo Freire han estat traduïdes al català i publicades per: Publicacions de l'Institut Paulo Freire: <http://www.tienda-institutpaulofreire.com>

- (1997): *Pedagogía de la Autonomía, saberes necesarios para la práctica educativa*, México, Siglo XXI.
- (2000): *Pedagogia da indignação*. São Paulo, UNESP.
- (2001): *Pedagogia dos sonhos possíveis*. São Paulo, UNESP.
- FREIRE, Paulo y Myles HORTON (2002) *O caminho se faz caminhando*. (3ª edición). Petrópolis, RJ, Vozes.
- FREIRE, Paulo y Sérgio GUIMARÃES (1987) *Aprendendo com a própria história*, Rio de Janeiro, Paz e Terra
- FREITAS, Ana Lúcia Souza de (2014): *Leituras de Paulo Freire, uma trilogia de referência*, Passo Fundo, Méritos.
- GADOTTI, Moacir (1996): *Paulo Freire, uma Bio-bibliografia*, São Paulo, Cortez-Unesco-Instituto Paulo Freire.
- GALLARDO, Helio (2006): *Ciclo de conferencias: sujeto y cultura popular en América Latina*. San José. <https://heliogallardo-americalatina.info/>
- GOLDAR, María Rosa (1998): *El poder y la pedagogía en la educación popular*. Mendoza, Universidad de Cuyo.
- GUELMAN et al. (2018): *EDUCACIÓN POPULAR Y PEDAGOGÍAS CRÍTICAS EN AMÉRICA LATINA Y EL CARIBE*, corrientes emancipatorias para la educación pública del Siglo XXI, Buenos Aires, CLACSO.
- JARA, Oscar (1981): *Educación Popular: la dimensión educativa de la acción política*. Panamá, Ceaspa.
- (1989): *Aprender desde la práctica. Reflexiones sobre Educación Popular en Centroamérica*. Lima, Tarea.
- (2018): *La Educación Popular Latinoamericana, historia y claves éticas, políticas y pedagógicas*. San José, CEP Alforja, CEAAL, Alboán, Intered.
- KOROL, Claudia (2004): *Pedagogía de la resistencia: cuadernos de educación popular*. Buenos Aires, Asociación Madres de Plaza de Mayo.
- LÁZARO, Fernando et al. (2019): *Educaciones Populares y Pedagogías Críticas. Relatos desde el Sur*. Buenos Aires, El Colectivo.
- MACIEL, Jarbas. (sf): *Fundamentação Teórica do sistema Paulo Freire de Educação, Cultura Popular e Educação Popular*, en Brandão (1987) pp. 129-131.
- MEJÍA, Marco Raúl (2011): *Educaciones y pedagogías críticas desde el Sur, cartografías de la educación popular*. Lima, Tarea.
- (2020) *Educación Popular Raíces y Travesías: De Simón Rodríguez A Paulo Freire*, Aurora, Bogotá.
- MOTA NETO, João Colares (2016): *Por uma pedagogia decolonial na America Latina; Reflexões em torno do pensamento de Paulo Freire e Orlando Fals Borda*. Curitiba.CRV.
- NÚÑEZ, Carlos (1985): *Educar para Transformar, Transformar para Educar*. Guadalajara, IMDEC.

- OSORIO, Jorge (2004): *Profundizando el aporte de la Educación Popular y el Ceaal en América Latina y el Caribe. Lectura del período 1993-1996*, en La Piragua, Revista de Educación y Política n.20, pp. 7-18
- PAIVA BELLO, José: *História da Educação no Brasil - Período da Segunda República; resumo do manifesto*. <http://hido141.blogspot.com>
- PALUDO, Conceição (2001): *Educação Popular em busca de alternativas*. Porto Alegre, CAMP.
- PINHEIRO, Lea (2015): *Educación, resistencia y movimientos sociales: la práctica educativopolítica de los Sin Tierra y de los Zapatistas*. México, UNAM.
- PINTO, João Bosco (1976): *Educación libertadora: dimensión teórica y metodológica*. Buenos Aires, Busqueda.
- PUIGROSS, Adriana (1984): *La Educación Popular en América Latina: orígenes, polémicas y Perspectivas*. México, Nueva Imagen.
- (2005): *De Simón Rodríguez a Paulo Freire: educación para la integración latinoamericana*. Bogotá, Convenio Andrés Bello.
- REZENDE, Valeria (2003): *La Educación Popular en Brasil: elementos para una historia*. Buenos Aires, Nueva Tierra
- ROSAS, Paulo. (2003): *Papéis Avulsos Sobre Paulo Freire, 1*. Centro Paulo Freire de Estudos e Pesquisas, Universidade de Recife, Editora Universitária da UFPE
- SPIGOLON, Nima. (2009). *Pedagogia da convivência: Elza Freire – uma vida que faz educação*. (Tesis de maestría). Faculdade de Educação, São Paulo, Universidade Estadual de Campinas.
- STRECK, Danilo. (2010) org: *Fontes da Pedagogia Latinoamericana, uma antologia*. Belo Horizonte, Autêntica Editora.
- STRECK, Danilo et al. (2015): *Diccionario Paulo Freire*, Lima, CEAAL.
- SUÁREZ et al (2015): *PEDAGOGÍAS CRÍTICAS EN AMÉRICA LATINA*, experiencias alternativas de Educación Popular. Buenos Aires, Noveduc.
- TORRES, Alfonso (2009): *Educación Popular y nuevos paradigmas desde la producción del CEAAL 2004-2008*, en: La Piragua, revista de Educación y Política, n. 28, pp. 5-27.
- (2012): *Educación Popular, trayectoria y actualidad*. Bogotá, El Buho.
- TORRES, Carlos A. (2001): *Paulo Freire e a agenda da educação latino-americana no século XXI*. Buenos Aires, CLACSO.
- TORRES, Rosa María (1988): *Educación Popular: un encuentro con Paulo Freire*, Lima, Tarea.
- VASCONCELOS, Eymard y Pedro CRUZ (2011) org. *Educação Popular na formação universitária. Reflexões com base em uma experiência*. João Pessoa-PB, Hucitec Editora UFPB.

INSTITUTO
Paulo Freire

Associació de Persones
Adultes Participants
CPFFPAFRANCESSBOSCHIMORATA

TAREPA - PV
Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

AJUNTAMENT DE
LA POBLA DE FARNALS

Cent d'Estellés
1924-2024